

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

ZVRATNÁ SLOVESA VERSUS ZVRATNÝ ROD TRPNÝ

Vedoucí práce: Mgr. Michaela Křivancová, Ph.D.

Autor práce: Michaela Vaňková

Studijní obor: Bohemistika

2021

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem autorem této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

V Nové Včelnici, 30. června 2021

.....

Michaela Vaňková

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych velmi ráda srdečně poděkovala vedoucí své bakalářské práce, Mgr. Michaele Křivancové, Ph.D., za její cenné rady, připomínky a komentáře, které mi při vytváření práce poskytla, a také za její celkový vstřícný přístup a trpělivost. Ráda bych poděkovala i své rodině, díky jejíž podpoře jsem měla možnost na univerzitě studovat, a v neposlední řadě i přátelům, kteří mě podporovali během celé doby studia.

ANOTACE

Bakalářská práce se zaměří na problematiku zvratných sloves a zvratného rodu trpného a bude se snažit přehlednou formou ukázat, že ne každá reflexní forma má platnost pasiva: zvratný slovesný tvar je homonymní, a může tedy vyjadřovat jak aktivum, tak pasivum. Práce si klade za cíl zmapovat vývoj názoru na tuto problematiku v české lingvistice od 60. let (Stručná mluvnice česká: Havránek-Jedlička) až po současné mluvnice.

Klíčová slova: zvratná slovesa, slovesný rod, činný rod, trpný rod, trpný rod opisný, trpný rod zvratný

ABSTRACT

This thesis is going to focus on the topic of reflexive verbs and reflexive passive voice, and it is going to clearly and comprehensively show that not all the reflexive forms are to be considered passive: reflexive verb forms are homonymous, therefore they can express both the active and passive voice. The thesis' aim is to describe the development of the view of this matter in Czech linguistics from the 1960's (Stručná mluvnice česká: Havránek-Jedlička) up until to the current grammar books.

Key words: reflexive verbs, voice, active voice, passive voice, periphrastic passive voice, reflexive passive voice

OBSAH

ÚVOD.....	8
ANALÝZA ZVRATNÝCH SLOVES A SLOVESNÉHO RODU V ODBORNÝCH PŘÍRUČKÁCH ČESKÉHO JAZYKA.....	10
ZVRATNÁ SLOVESA.....	10
Stručná mluvnice česká (1968)	10
Příruční mluvnice češtiny (1995)	10
Mluvnice češtiny 3 (1987).....	11
Čeština – řeč a jazyk (1996)	12
Čeština pro učitele (1996)	13
Praktická mluvnice češtiny I. (1997).....	14
Mluvnice současné češtiny (2010)	14
Shrnutí	14
ZVRATNÁ SLOVESA – AKTIVUM VS. PASIVUM.....	16
Mluvnice češtiny 2 (1986).....	16
Čeština – Řeč a jazyk (1996).....	16
Mluvnice současné češtiny (2010)	17
Shrnutí	18
SLOVESNÝ ROD	19
Stručná mluvnice česká (1968)	19
Příruční mluvnice češtiny (1995)	19
Mluvnice češtiny 2 (1986).....	19
Mluvnice češtiny 3 (1987).....	20
Čeština – Řeč a jazyk (1996).....	21
Čeština pro učitele (1996)	22
Mluvnice současné češtiny (2010)	23
Shrnutí	23
TRPNÝ ROD – OPISNÝ A ZVRATNÝ	25
Stručná mluvnice česká (1968)	25
Příruční mluvnice češtiny (1995)	25
Mluvnice češtiny 2 (1986).....	26
Čeština – Řeč a jazyk (1996).....	27
Čeština pro učitele (1996)	28
Praktická mluvnice češtiny I. (1997).....	29
Mluvnice současné češtiny (2010)	30

Shrnutí	31
TRPNÝ ROD ZVRATNÝ – PROBLEMATIKA HOMONYMIE	33
Mluvnice češtiny 2 (1986).....	33
Mluvnice češtiny 3 (1987).....	34
ANALÝZA ZVRATNÝCH SLOVES A SLOVESNÉHO RODU V UČEBNÍCÍCH ČESKÉHO JAZYKA	36
ZVRATNÁ SLOVESA.....	36
Český jazyk v kostce: pro střední školy (2009).....	36
Hodnocení.....	36
SLOVESNÝ ROD	37
Český jazyk pro střední školy I.-IV. ročník (1997).....	37
Český jazyk v kostce: pro střední školy (2009).....	37
Hodnocení.....	39
SHRNUTÍ.....	41
ZÁVĚR	44
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ	45
KNIŽNÍ PUBLIKACE.....	45
ELEKTRONICKÉ ZDROJE	46

ÚVOD

Ve své bakalářské práci se zaměřím na problematiku zvratných sloves a trpného slovesného rodu zvratného. Pokusím se přehlednou formou zmapovat, jak se vyvíjel náhled na tyto jednotlivé tematické okruhy v mluvnických příručkách od 60. let minulého století až po současnost, a komparovat daná pojetí zvratných sloves a slovesného rodu.

Pro svou práci jsem si jako primární zdroje vybrala nejznámější české mluvnice a jazykové příručky, s kterými jsem se už dříve během studia bohemistiky měla možnost seznámit a pracovat s nimi. Nejstarší publikací, ze které budu čerpat informace o daném tématu, je *Stručná mluvnice česká* (Havránek, Jedlička 1968). Následně využiji i *Příruční mluvnici češtiny* (Grepel, Karlík, Nekula, Rusínová 1995), *Mluvnici češtiny 2* (Komárek, Kořenský, Petr 1986), *Mluvnici češtiny 3* (Daneš, Grepel, Hlavsa 1987) a *Češtinu – Řeč a jazyk* (Čechová 1996). Během studia jsem často čerpala informace o probírané látce z příručky *Čeština pro učitele* (Hubáček, Jandová, Svobodová 1996, 2010), proto jsem s jejím využitím neváhala ani tentokrát. Vhodné mi přidalo zvolit i příručku *Praktická mluvnice češtiny I.* (Jaklová, Janečková, Junková 1997) a podívat se, jak na problematiku zvratných sloves a trpného rodu nahlíží některé z vyučujících na naší filozofické fakultě. A jako zástupce novějších modernějších mluvnic českého jazyka jsem vybrala *Mluvnici současné češtiny* (Cvrček 2010). U všech publikací uvádím v závorce rok vydání, se kterým jsem konkrétně měla možnost pracovat, jinak ale příručky řadím podle data prvního původního vydání.

V jednotlivých kapitolách první části, která se bude zabývat analýzou pojetí zvratných sloves a slovesného rodu ve vybraných odborných jazykových příručkách českého jazyka, se budu věnovat nejprve tématu zvratná slovesa. Vytvořím přehled o tom, jak se vyvíjel náhled na zvratná slovesa skrze uvedené jazykové zdroje, a speciální kapitolu věnuji také tomu, zda se na zvratná slovesa nahlíží spíš jako na aktivní nebo pasivní tvar. Následně se budu soustředit na další hlavní téma, kterým je slovesný rod. Za důležité opět považuji uvést pojetí ve všech zvolených příručkách, čímž se nám naskytne chronologicky uspořádaný pohled na vývoj této tematiky. Konkrétněji se zaměřím na slovesný rod trpný, popíšu jeho dělení na trpný rod opisný a zvratný, a zvláště se v jedné z kapitol budu snažit podat informace o problému homonymie, tedy splývání zvratných tvarů trpného rodu s některými dalšími slovesnými tvary.

Mým cílem ve druhé části bakalářské práce bude seznámit čtenáře s tím, jak je tematika zvratných sloves a následně i slovesného rodu podávána studentům středních škol, tedy analýza pojetí zvratných sloves a slovesného rodu ve vybraných učebnicích českého jazyka. Pro tyto účely jsem zvolila dvě středoškolské učebnice, a to *Český jazyk pro střední školy I.-IV. ročník* (Čechová, Daneš, Hlavsa, Svoboda 1997) a *Český jazyk v kostce: pro střední školy* (Sochrová 2009). První z učebnic jsem zvolila kvůli osobní zkušenosti, výuka českého jazyka probíhala na našem gymnáziu právě podle této učebnice, a druhou jsem vybrala, protože ji považuji za jednu z nejpoblárnějších učebnic jazyka využívaných na středních školách, stejně jako další učebnice ze souboru „*V kostce*“ sloužící pro výuku jiných předmětů. Po představení výkladu látky podle uvedených publikací se pokusím o jejich zhodnocení, zda podle mě obsahují všechny důležité informace, které by žáci středních škol měli znát, nebo nikoliv a zmíním jazykové příručky, podle kterých bych v případě potřeby navrhovala vlastní výklad látky.

V závěru práce provedu kompletní shrnutí všech nejpodstatnějších informací z každé kapitoly, zmíním, k jakým zjištěním jsem došla a co mě během psaní práce na toto téma zaujalo.

ANALÝZA ZVRATNÝCH SLOVES A SLOVESNÉHO RODU V ODBORNÝCH PŘÍRUČKÁCH ČESKÉHO JAZYKA

ZVRATNÁ SLOVESA

Tato kapitola se zaměří na téma zvratná slovesa (*reflexiva*). Představí nám jejich pojetí v jednotlivých jazykových příručkách a mluvnicích, od nejstarší až po nejnovější, díky čemuž nám poskytne obraz toho, jak se vyvíjel náhled na danou problematiku. Uvedeno bude, co se o zvratných slovesech říká, jak se tvoří, jaké jsou jejich funkce a vlastnosti.

Stručná mluvnice česká (1968)

Stručná mluvnice česká (1968), jedna z našich nejstarších mluvnických příruček, uvádí, že zvratné sloveso tvoříme spojením slovesa předmětového a zvratného zájmena *se/si* (např. *myji se, baví se, zpívá si, nakoupí si, osvojí si*¹). Předmětové sloveso je typem slovesa, které k doplnění svého významu potřebuje předmět (*objekt*), který je na onom slovese závislý. Dělíme je na přechodná (např. *vyrábějí stroje, čtu knihu*²) a nepřechodná (např. *dosáhli úspěchu, podobá se otci, házel kamením, mluví o úspěchu*³) podle toho, s jakým pádem se pojí (přechodná se pojí se 4. pádem, nepřechodná s ostatními pády). V případě zvratných sloves se předmětem stává právě ono zvratné zájmeno *se/si*. V českém jazyce se vyskytují i čistě zvratná slovesa, tedy taková, která u sebe mají zvratné zájmeno stále a bez něj postrádají smysl (např. *bojí se, rozprchnou se*⁴).

Příruční mluvnice češtiny (1995)

V *Příruční mluvnici češtiny* (1995) se setkáváme s názorem, že pokud je zvratné *se* součástí zvratného slovesa (např. *přiznat se*⁵), případně čistě zvratného slovesa (*reflexiva tantum* – např. *smát se*⁶), nejedná se o zvratné zájmeno, ale o nesamostatný morfém, případně slovotvorný formant dvoučlenné lexikální jednotky. O skutečné zvratné zájmeno se jedná pouze v případě, že ve větné konstrukci plní funkci předmětu (např. *myl*

---

¹ HAVRÁNEK, Bohuslav a JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968. s. 99.

² Tamtéž.

³ Tamtéž.

⁴ Tamtéž.

⁵ GREPL, Miroslav. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství lidové noviny, 1995. 69.

⁶ Tamtéž.

se⁷), a jde tedy o samostatnou lexikální jednotku. Pokud mění významy sloves, považujeme jej právě za onen slovo tvorný formant, což můžeme představit na příkladu *učil*⁸ (sloveso nezvratné) vs. *učil se*⁹ (sloveso zvrtné). Zvratné *se/si* může mít ve větě několik významů a funkcí:

- *Reflexiva tantum* – je trvale vázáno na sloveso (např. *smát se*¹⁰)
- Vyjádření předmětu děje či odsunutí činitele z pozice podmětu (např. *myl se*¹¹)
- Neutralizace *tranzitivnosti* sloves – vyskytuje se hlavně u *kauzativ* (kauzativa jsou přechodná slovesa označující činnost, díky které nastane děj vyjádřený základovým slovesem, např. *položít* – způsobit, aby něco leželo, *pověsit*¹² – způsobit, aby něco viselo) podle vzoru *prosit* (např. *cvičit se, učit se, vařit se*¹³)
- Vyjádření *reciprocity* děje u sloves, která vyjadřují vzájemný kontakt (např. *bít se, dohodnout se, líbat se, milovat se, přátelit se*¹⁴)
- Vyjádření náročnosti a zároveň neúčelnosti děje z hlediska činitele (např. *mazat se, párat se, psát se*¹⁵)
- U sloves odvozených od barev odlišení významu „stávat se takovým“ a „projevovat se takovým“ (např. *bělat se, modrat se, zelenat se*¹⁶)
- Vyjádření uspokojení z děje ve spojení se slovesy lidských činností (např. *ležet si, hovět si, psát si, spát si*¹⁷)

Mluvnice češtiny 3 (1987)

Autoři *Mluvnice češtiny 3* (1987) popisují zvrtná (reflexivní) slovesa jako slovesa obsahující volný morfém, kterým je zvrtné zájmeno *se/si*. Rozlišují je dále na:

- *Reflexiva tantum* – čistě reflexivní slovesa (např. *pozdit se, smát se*¹⁸)

---

⁷ Tamtéž.

⁸ HANÁČKOVÁ, Erika. Slovesa zvrtná a nezvrtná. *erikahanackova.cz* [online]. [cit. 27.6.2021]. Dostupné z: <https://erikahanackova.cz/slovesa-zvratna-a-nezvratna/>

⁹ Tamtéž.

¹⁰ GREPL, Miroslav. *Průruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství lidové noviny, 1995. 214.

¹¹ Tamtéž. s. 69.

¹² SÝKORA, Karel. Kauzativní slovesa. *karelsykora.blog.idnes.cz* [online]. [cit. 23.6.2021]. Dostupné z: <https://karelsykora.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=639775>.

¹³ GREPL, Miroslav. *Průruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství lidové noviny, 1995. 214.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž. s. 215.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ DANESŠ, František. *Mluvnice češtiny 3, Skladba*. Praha: Academia, 1987. s. 175.

- Slovesa zaujímající pozici jediného komplementu ve 3. nebo 4. pádě a vyjadřující zároveň jeho referenční totožnost s podmětem (např. *česat se, převléknout se*¹⁹)
- Slovesa sdělující vzájemnost (*reciprocitu*) – pokud ve větě s takovým slovesem podmět vyjadřuje oba účastníky děje, pak komplement chybí (např. *Jiří a Eva vs. Jiří s Evou se rozešli*²⁰), u jiných sloves se však jedná o valenční reflexivní komplement (např. *klovat se, potkat se, líbat se, honit se*²¹)
- Slovesa, u kterých morfému *se* neodpovídá komplement ve 3. nebo 4. pádě (např. *třást se vs. třást stromem*²²)
- Slovesa, u kterých *reflexivizací* vzniká samostatná lexikální jednotka – jedná se především o změnu slovesa akčního v neakční (např. *nechci ta kořata utopit vs. chlapec spadl do vody a utopil se*²³)

Za komplement se považuje každá jiná valenční pozice než podmětová. Existuje několik druhů takových valenčních pozic, řadí se mezi ně objektová, adverbialní a kvalifikační. V pozici objektové nejčastěji vystupuje předmět, který má za úkol vyjadřovat nositele děje/stavu (*patiens*). Nositel děje podléhá činnosti konatele děje/stavu (*agens*), může být jeho činností změněn, zasažen, ovlivněn atd.²⁴.

Čeština – řeč a jazyk (1996)

Zvratný slovesný tvar se podle příručky *Čeština – Řeč a jazyk* (1996) tvoří spojením slovesa se samostatným zvratným morfémem *se*, který může být někdy označen za částici, od původu se však jedná o zájmeno. Takový slovesný tvar pak může mít několik významů a funkcí, uváděny jsou:

- Vyjádření samovolné změny stavu (např. *ta větev se láme*²⁵)
- Vyjádření míry činnosti ve spojení s předponou *na* (např. *naplakali se*²⁶)
- Neosobní využití (např. *tančilo se, pochodovalo se nám dobře*²⁷)
- Význam prospěchu s morfémem *si* – expresivní zabarvení (např. *vykračoval si jako pán*²⁸)

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž.

²⁴ HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ, Diana SVOBODOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. Vyd. 4., upr. [Odry]: Vade Mecum Bohemiae, 2010. s. 248.

²⁵ ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 1996. s. 154.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž.

- Význam vzájemnosti (např. *nenáviděli se*²⁹)
- Vlastní zvrtný význam (např. *pořezal se*³⁰)
- Vystupuje ve funkci pasiva (např. *vyrábějí se stroje*³¹)
- Vystupuje ve funkci ne-pasiva u *reflexiva tantum* (např. *blýská se*³²)
- Symbolizuje spojení aktivního slovesného tvaru s oslabeným předmětem (např. *umyla se – sebe*³³)

Čeština pro učitele (1996)

Čeština pro učitele (1996) mluví o volném reflexivním formantu v případě, že zvrtné zájmeno *se/si* není možné nahradit jiným osobním zájmenem. Doložit to lze na příkladech *koupil si boty a bál se, smál se*³⁴. V prvním případě by bylo možné zvrtné *se/si* nahradit jiným osobním zájmenem např. *mu* → *koupil mu boty*³⁵, a proto se o volný reflexivní formant nejedná. U příkladů jako *bál se, smál se* už *se* nahradit nelze a jedná se tedy o onen volný reflexivní formant, který má slovtvornou nebo tvarotvornou funkci. Zvrtné osobní zájmeno *se* slouží podle příručky ve větě k vyjádření identity původce děje a objektu, který je tímto dějem zasahován. Ukazuje k podmětu (např. *umyla se*³⁶) nebo k jinak vyjádřenému původci děje (např. *nařídil dětem vyčistit si zuby*³⁷). V poznámce o zvrtných slovesech je zmíněno, že českých zvrtných sloves typu *hájit se, ujistit se*³⁸ stále přibývá a tento postupující proces *reflexivizace* vede k tomu, že ze syntaktického hlediska se na slovesa s komponentem *se* nahlíží jako na nedělitelný celek, a to i v případech, kdy se dá komponent převést na delší zájmennou podobu *sebe*. Je tedy zřetelně preferováno označování těchto sloves za zvrtná, namísto určení *se* jako takzvaného vnitřního zájmenného předmětu.

---

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž.

³³ Tamtéž.

³⁴ HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. Opava: OPTYS, 1996. s. 127.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Tamtéž. s. 126.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ, Diana SVOBODOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. Vyd. 4., upr. [Odry]: Vade Mecum Bohemiae, 2010. s. 248.

Praktická mluvnice češtiny I. (1997)

Podobně jako ve *Stručné mluvnici české* (1968) je na zvratná slovesa nahlíženo v příručce *Praktická mluvnice češtiny I.* (1997), která také popisuje zvratné sloveso jako spojení slovesa s osobním zvratným zájmenem *se/si*. Tato zvratná zájmena pak nemění při časování sloves svůj tvar, jak je vidět na příkladu *těším se, těšíš se, těší se*³⁹. Mluvnice uvádí několik různých významů zvratných sloves, mezi které patří:

- Vlastní reflexivita (např. *česat se, mýt se, koupat se*⁴⁰)
- Vzájemnost (např. *líbají se, milujeme se*⁴¹)
- Neosobní vyjádření – takzvaný všeobecný podmět (*subjekt*), u kterého se sloveso vyskytuje pouze ve 3. osobě jednotného čísla a od tohoto tvaru není možné tvořit infinitiv ani tvar jiné osoby (např. *Jde se! Vystupuje se! Dne se nepracuje.*⁴²).
- Role zvratného trpného rodu (např. *dům se staví, lístky se prodávají*⁴³)
- *Reflexiva tantum* – typ sloves, která mají pouze zvratnou podobu (např. *smát se, bát se*⁴⁴)

Mluvnice současné češtiny (2010)

Autor *Václav Cvrček* označuje v *Mluvnici současné češtiny* (2010) zvratná slovesa za jakýsi krajní typ sloves, který stojí na pomezí mezi jednoduchými a složenými slovesnými tvary. Jako příklad uvádí sloveso *smát se*⁴⁵.

Shrnutí

V jednotlivých příručkách je nám představen náhled na tematiku zvratných sloves. Za povšimnutí stojí, jaké rozdílné funkce, a z nich i vyplývající odlišná pojmenování, přisuzují autoři publikací oné součásti zvratných sloves, která je činí zvratnými, a to prvek *se/si*.

Na tento výraz lze nahlížet jako na zvratné zájmeno, které ve větě plní funkci předmětu. S tímto názorem se setkáváme ve *Stručné mluvnici české* (1968). *Příruční mluvnice češtiny* (1995) už ale mluví o dvou různých funkcích, v nichž může tato část

---

³⁹ JAKLOVÁ, Alena, Marie JANEČKOVÁ a Bohumila JUNKOVÁ. *Praktická mluvnice češtiny I.* České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1997. s. 95.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ CVRČEK, Václav. *Mluvnice současné češtiny.* Praha: Karolinum, 2010. s. 246.

v rámci zvrtných sloves vystupovat. Označuje ji buď za zvrtné zájmeno, jako autoři předchozí mluvnice, nebo za nesamostatný morfém, popřípadě slovtvorný formant. Tím je zvrtné *se/si* právě v případě, že je součástí zvrtného slovesa čili lexikální jednotky se dvěma členy. Mluvíme-li o větné konstrukci, kde *se* vystupuje ve funkci předmětu a tvoří tedy samostatnou lexikální jednotku, lze jej pak označit za skutečné zvrtné zájmeno. Podle příručky *Čeština pro učitele* (1996) slouží zvrtné osobní zájmeno *se* ve větě k vyjádření identity původce děje a objektu, který je tímto dějem zasahován, a ukazuje k podmětu nebo jinak vyjádřenému původci děje. O volném reflexivním formantu mluví v případě, že zvrtné zájmeno *se/si* nelze nahradit jiným osobním zájmenem. Preferuje ale nahlížení na zvrtná slovesa s komponentem *se* jako na nedělitelný celek i v případech, kdy se dá komponent převést na delší zájmennou podobu *sebe* a dal by se tedy považovat za vnitřní zájmenný předmět. *Mluvnice češtiny 3* (1987) mluví o volném morfému, kterým je právě ono reflexivní zájmeno *se/si*, stejně jako *Čeština – Řeč a jazyk* (1996), kde je blíže specifikováno, že samostatný zvrtný morfém *se* může být dokonce někdy označen za částici, od původu se ale jedná o zájmeno. *Mluvnice češtiny 2* (1986) doplňuje informaci, že pokud není možné *se/si* nahradit příslušným osobním zájmenem, o zvrtné zájmeno se nejedná.

Za celkově nejdůležitější informace o funkcích zvrtných sloves, které nám jednotlivé příručky popisují, považuji to, že zvrtná slovesa mohou:

- Měnit nezvrtná slovesa ve zvrtná – *umyl* (něco) vs. *umyl se, koupil* (někomu něco) vs. *koupil si* (něco)⁴⁶
- Vyjadřovat vztah vzájemnosti – *líbají se, milujeme se*⁴⁷
- Vyjadřovat míru činnosti – *naplakali se, nahledali se*⁴⁸
- Být neosobním vyjádřením – *tančilo se, domlouvalo se*⁴⁹
- Být čistě zvrtnými slovesy (*reflexiva tantum*), která u sebe mají zvrtné zájmeno stále a bez něj postrádají smysl – *smát se, bát se*⁵⁰

---

⁴⁶ Internetová jazyková příručka. Zvrtná a nezvrtná slovesa. *Internetová jazyková příručka* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. [cit. 27.6.2021]. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=580&dotaz=zvrtn%C3%A1%20slovesa>.

⁴⁷ JAKLOVÁ, Alena, Marie JANEČKOVÁ a Bohumila JUNKOVÁ. *Praktická mluvnice češtiny I*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1997. s. 95.

⁴⁸ ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 1996. s. 154.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ JAKLOVÁ, Alena, Marie JANEČKOVÁ a Bohumila JUNKOVÁ. *Praktická mluvnice češtiny I*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1997. s. 95.

ZVRATNÁ SLOVESA – AKTIVUM VS. PASIVUM

Zvláštní pozornost bude v kapitole kladena na to, jak jednotlivé příručky nahlíží na určení slovesného rodu u zvratných sloves, zda je považují spíše za činné tvary (*aktiva*) nebo trpné tvary (*pasiva*) a případně z jakých důvodů nebo za jakých podmínek.

Mluvnice češtiny 2 (1986)

V *Mluvnici češtiny 2* (1986) se význam reflexivního slovesného tvaru většinou chápe jako pasivní, z čehož plyne i název zvratné *pasivum*. Je však potřeba rozlišit tento tvar u sloves přechodných, předmětových nepřechodných a sloves nepředmětových. O skutečně pasivním významu můžeme podle příručky mluvit pouze u sloves přechodných, jejichž nositel vlastnosti/děje přechází v podmět (např. *dům se staví*⁵¹). U ostatních případů mluvíme o takzvaném neosobním zvratném tvaru s aktivním významem (např. *mluvilo se o tom*⁵²). Mohou však nastat i případy, kdy se i u sloves přechodných popírá pasivní význam reflexivního tvaru (např. *kosí se obilí, kopou se brambory*⁵³). Jako řešení tohoto rozporu se nabízí připsat reflexivním tvarům pouze invariantní deagentizační funkce (*deagentizace* je proces, při kterém je *agent* – konatel děje odsunut z jeho primární syntaktické pozice podmětu do jiné syntaktické pozice⁵⁴), a nikoliv trpný význam.

Čeština – Řeč a jazyk (1996)

O problému určení pasivity u zvratných slovesných tvarů se dočítáme v příručce *Čeština – Řeč a jazyk* (1996), která říká, že reflexivní forma některých sloves je homonymní, což znamená, že může vyjadřovat jak *pasivum*, tak *aktivum*. Trpný rod nevyjadřujeme zvratnou formou při podmětu osobním z důvodu možné záměny předmětu a podmětu (např. *podnik se zřizuje* vs. *zvěte se na poradu*⁵⁵). Zvratný tvar slovesný může mít několik významů a funkcí mezi které patří:

- Spojení aktivního slovesného tvaru s oslabeným předmětem (např. *umyla se – sebe*⁵⁶)

---

⁵¹ KOMÁREK, Miroslav. *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986. s. 176.

⁵² Tamtéž.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ ŠTÍCHA, František. Hierarchizace propozice. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masaryková Univerzita. [cit. 27.6.2021]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/HIERARCHIZACE%20PROPOZICE>.

⁵⁵ ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 1996. s. 154.

⁵⁶ Tamtéž. (od příkladu *umyla se až po blýská se*)

- Vlastní zvratný význam (např. *pořezal se*)
- Význam vzájemnosti (např. *nenáviděli se*)
- Neosobní využití (např. *tančilo se*)
- Vyjádření samovolné změny stavu (např. *ta větev se láme*)
- Vyjádření míry činnosti ve spojení s předponou *na* (např. *naplakali se*)
- Význam prospěchu s morfémem *si* – expresivní zabarvení (např. *vykračoval si jako pán*)
- Funkce pasiva (např. *vyrábějí se stroje*)
- Funkce ne-pasiva u *reflexiv tantum* (např. *blýská se*)

Většina z těchto typů je na pomezí mezi rodem činným a trpným, jejich zvratná podoba se většinou nepovažuje za trpnou. V případě příkladu *šlo se, pochodovalo se*⁵⁷ se však podle *Stručné mluvnice české (1968)* mluví o takzvaném neosobním pasivu. Existují i názory, že reflexivní tvary vůbec nemají trpný význam. Někdy se také pasivní platnost zvratného slovesa vztahuje jen na případy, které jsou plně synonymní s daným opisným tvarem. U činného tvaru slovesného rodu vyjádřeného nezvratným slovesem a u opisného trpného rodu se většinou nesetkáváme s problémy ohledně určení slovesného rodu. Naopak u zvratných tvarů je určení slovesného rodu komplikovanější, záleží na sémantice dané větné konstrukce.

Mluvnice současné češtiny (2010)

Ne všechna spojení slovesa se zájmenem *se* mají platnost zvratného trpného rodu. U sloves předmětových se jedná o vyjádření děje, který zasahuje původce děje vlastní činností (např. *myl se* – myl sebe, *přáli si* – přál sobě⁵⁸), nebo vyjádření vzájemnosti (např. *nenáviděli se* – nenáviděli sebe navzájem⁵⁹). V takových případech mluvíme o činném rodu a tyto tvary nazýváme *reflexiva vlastní* (reciproční). Aktivní význam mají i slovesa, u kterých má zvratné zájmeno platnost odvozovacího morfému (např. *šířit* → *šířit se*⁶⁰).

U některých sloves se setkáváme pouze se zvratnou podobou. Jedná se o takzvaná *reflexiva tantum*, jejichž význam je však aktivní. Mezi nejčastější příklady takových sloves patří *bát se, dívat se, klanět se, lehout si, líbit se*⁶¹ apod. V českém jazyce se vyskytuje zhruba 400 příkladů *reflexiv tantum*, která zároveň nejsou homonymní

---

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ CVRČEK, Václav. *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum, 2010. s. 245.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž.

s nějakým nereflexivním slovesem (např. *dostat se* – reflexivní vs. *dostat někoho někam*⁶² – nereflexivní).

Aktivitu či pasivitu slovesa můžeme určit i podle toho, zda je původce děje zároveň podmětem věty nebo není. O sloveso ve tvaru rodu činného se jedná v případě, že je činitel/původce děje zároveň podmětem věty. Na příkladu *Číšník stavěl pítí na stůl*⁶³ vidíme, že původcem děje je v tomto případě *číšník*, který je zároveň i podmětem věty. Slovesa v pasivním rodě naopak vyjadřují, že podmět původcem děje není. Ve větě *Dům byl stavěn*⁶⁴ je sice *dům* podmětem, ale původcem děje nikoliv, ten zde není vůbec vyjádřen. Z významového hlediska je *dům* pouze předmětem děje nebo je dějem zasažen.

Shrnutí

Z názorů v jednotlivých příručkách tedy vyplývá, že zvrtná slovesa jsou skutečně homonymním tvarem a mohou vystupovat jak v roli *pasiva*, tak *aktiva*. Důležitým je zjištění, že se pro určení slovesného rodu musíme detailněji zaměřit na významy a funkce, které mohou zvrtné slovesné tvary mít. Jako příklady činného tvaru uvádí *Čeština – Řeč a jazyk* (1996) *nenáviděli se, tančilo se, naplakali se, větev se láme*, naopak jako tvar trpný *vyrábějí se stroje*⁶⁵. S určením aktivity nebo pasivity zvrtného slovesa může pomoci i zjištění, zda je původce děje zároveň podmětem věty nebo není. Za činné lze sloveso označit v případě že je původce děje podmětem, a za trpné, pokud podmětem není.

---

⁶² Tamtéž.

⁶³ Tamtéž. s. 243.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 1996. s. 154.

SLOVESNÝ ROD

Další z kapitol bude věnována tématu slovesný rod (*genus verbi*). Seznámí nás s pojetím skrze všechny uvedené, chronologicky řazené příručky, stejně jako tomu bylo u zvratných sloves, a představí nám jednotlivé náhledy na to, co je to vlastně slovesný rod a jak se dělí.

Stručná mluvnice česká (1968)

Ve *Stručné mluvnici české* (1968) stojí, že slovesný rod je mluvnická kategorie, která se však určuje pouze u některých sloves. Dělíme jej na činný a trpný. Činný rod vyjadřuje to, co činí podmět věty, a podmětem věty je tedy původce děje (*agens* – např. *dělníci vyrábějí stroje*⁶⁶). Naopak trpný rod vyjadřuje děj, který činí někdo jiný než podmět. Původce děje není v tomto případě často ani uveden a pokud ano, stává se cílem děje (např. *stroje jsou vyráběny*⁶⁷). S dvojím slovesným rodem se setkáváme převážně u sloves předmětových, která mají pro trpný rod zvláštní tvary, takzvané trpné (např. *je volán*⁶⁸). U ostatních typů sloves se vyskytují tvary pouze v rodě činném.

Příruční mluvnice češtiny (1995)

Příruční mluvnice češtiny (1995) nahlíží na slovesný rod z morfologického hlediska jako na protiklad, který je vyjádřen aktivní slovesnou formou (např. *probudil, probudí*⁶⁹) proti formě pasivní (např. *byl probuzen, bude probuzen*⁷⁰). Uvedené slovesné formy vyjadřují vždy jiným způsobem vztah mezi původcem a podmětem věty. V roli podmětu se původce děje ocitá v případě, že se jedná o sloveso ve tvaru činném. Jedná-li se o sloveso ve tvaru trpném, původce děje na pozici podmětu není.

Mluvnice češtiny 2 (1986)

V *Mluvnici češtiny 2* (1986) se o slovesném rodu mluví jako o gramatickém (morfologickém) prostředku slovesa, který ve větě slouží k vyjádření *diateze*. *Diateze* jsou vztahy mezi participanty sémantické (významové) struktury věty a syntaktickými

---

⁶⁶ HAVRÁNEK, Bohuslav a JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968. s. 103.

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ GREPL, Miroslav. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství lidové noviny, 1995. s. 323.

⁷⁰ Tamtéž.

pozicemi, které jim odpovídají. Jádrem věci je to, zda je nositel děje/stavu nebo konatel děje/stavu vyjádřen podmětem věty nebo nikoliv. U přechodných sloves mluvíme o přechodu nositele do pozice podmětu. U nepřechodných zůstává ve své pravovalenční pozici, což lze doložit na příkladu:

- *Poslanci (Agens) navrhli ústavu⁷¹ (Patiens).*
- *Ústava byla navržena (poslanci).*
- *Navrhla se ústava.*

Nositel děje může mít ve větě několik pozic, tou první nezávažnější je pozice podmětu, v takovém případě mluvíme o *diatezi primární* (základní). U nižších pozic nebo dokonce úplného odsunutí nositele mluvíme o *diatezi sekundární* (pasivní). Slovesný rod odpovídající *primární diatezi* je označován za aktivní. Jestliže však signalizuje *deagentizaci* syntaktické struktury, tedy *sekundární diatezi*, je označován za pasivní. Morfologickými prostředky, které vyjadřují slovesný rod, jsou:

- Příčestí trpné (*participium*) – neurčitý slovesný tvar adjektivní povahy (např. *dělán* vs. *dělaný*, *kryt* vs. *krytý⁷²*)
- Zvratné *pasivum* – složený slovesný tvar tvořený tvarem 3. osoby jednotného/množného čísla a volným morfémem *se*, pro tuto formu je příznačné úplné vypuštění konatele činnosti (např. *dům se staví*, *vypráví se o tom*, *šlo se tam⁷³*).

Mluvnice češtiny 3 (1987)

Mluvnice češtiny 3 (1987) popisuje problematiku *deagentizace* ještě podrobněji. *Deagentizace* je jedním ze základních typů sekundární *diateze*, což je odsunutí zpravidla osobního konatele nebo nositele z primární pozice podmětu základní větné struktury. Je podmíněna řadou faktorů, mimo jiné i sémantických, mezi které patří například to, že v češtině tuto operaci většinou nepřipouštějí přísudky existenční nebo přísudky přináležitosti a kvalifikace. Základními syntaktickými konstrukcemi *deagentizace* jsou:

- Konstrukce s reflexivní formou slovesnou (např. *spí se*, *čte se*, *pracuje se⁷⁴*)
- Konstrukce skládající se ze slovesa *být* a příčestí trpného, které jinak nazýváme opisný trpný rod (např. *byl opraven*, *jen kritizován*, *bude potrestán⁷⁵*).

---

⁷¹ KOMÁREK, Miroslav. *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986. s. 171.

⁷² Tamtéž. s. 172.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ DANĚŠ, František. *Mluvnice češtiny 3, Skladba*. Praha: Academia, 1987. s. 236.

⁷⁵ Tamtéž.

- Konstrukce s transponovaným užitím 3. osoby množného čísla (např. *v rádiu hlásili, tak nám zabili Ferdinanda, pijí tam mnoho vína*⁷⁶)
- Konstrukce s transponovaným užitím ostatních forem kategorie osoby (např. *s poctivostí nejdál dojdeš, na začátku věty píšeme velké písmeno*⁷⁷)

U konstrukcí prvního typu, tedy s reflexivní formou slovesnou, zmiňuje mluvnické několik podmínek, za kterých se může tento druh *deagentizace* (*agens – patiens*) používat. Řadí se mezi ně dekonkretizování/anonymizování agentu (např. *tenkrát ještě děvčata nosila minisukně → tenkrát se ještě nosily minisukně*⁷⁸, *dozorci Pepíka posílali na nejtěžší práce → Pepík se posílal na nejtěžší práce*⁷⁹). Užití této formy je omezeno na 3. osobu jednotného/množného čísla, výjimkou je využití u 2. osoby, takové konstrukce jsou pak příznakové pro úřední styl (např. *Odsuzujete se k pěti letům vězení*⁸⁰). Reflexivní forma umožňuje konatele činnosti nejen anonymizovat, ale i zevšedňovat (generalizovat) v důsledku toho, že mluvčí i adresát mohou být potenciálně zahrnuti v roli konatele. V takovém případě se pak jedná o věty se všeobecným konatelem, které mají často funkci instrukce v návodu nebo normy (např. *na začátku věty se píše velké písmeno, o tom se všude mluví*⁸¹).

Čeština – Řeč a jazyk (1996)

Autorka Marie Čechová popisuje slovesný rod v publikaci *Čeština – Řeč a jazyk* (1996) jako vyjádření vztahu mezi podmětem a přísudkem. Slovesný rod uplatňujeme ve větě dvojčlenné, kde vyjadřuje vztah mezi původcem/nositelem děje a podmětem věty, ve které je sloveso použito. Jedná se vztah mezi členy sémantické a syntaktické struktury věty nazývaný *diateze*.

V českém jazyce existuje slovesný rod dvojího typu, dělíme jej na činný a trpný. Rozlišujeme je podle toho, zda je daný jev označený podmětem věty vykonavatelem, původcem či nositelem děje nebo není. Pokud je vykonavatelem děje, jedná se o rod činný (např. *oráč obdělává pole*⁸²). Pokud vykonavatelem děje není, jedná se o rod trpný (např. *pole jsou obdělávána*⁸³). V tomto případě činí děj někdo jiný než podmět věty, z čehož

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Tamtéž. s. 238.

⁷⁹ Tamtéž. s. 239.

⁸⁰ Tamtéž. s. 240.

⁸¹ Tamtéž. s. 238.

⁸² ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 1996. s. 153.

⁸³ Tamtéž.

vyplývá, že trpný rod označuje opak aktivity, tedy pasivitu. Nejedná se ale o žádný význam utrpení, trápení a podobně, jak by z názvu mohlo vyplývat.

Všechna slovesa však nejsou schopna obojí rod vyjadřovat. S dvojím slovesným rodem se setkáváme u sloves činnostních předmětových, hlavně přechodných, která se pojí se 4. pádem (např. *píše dopis*⁸⁴). Mezi slovesa, která tvoří dvojí rod, řadí autorka nedokonavá slovesa stavová nepředponová (např. *ležím, sedím, žiji*⁸⁵), slovesa vyjadřující tělesné a duševní pocity (např. *bolí mě v krku, zebe mě*⁸⁶), zvrtná slovesa (např. *bojím se, směji se*⁸⁷) a způsobová slovesa (např. *chci, mohu, smím, musím, mám*⁸⁸). Tato slovesa jsou vlastně bezrodá, ale jejich tvary se řadí k tvarům činným, protože jsou obdobné s tvary činného rodu jiných sloves. Mezi slovesa tvořící dvojí rod řadíme předponová slovesa stavová dokonavá, pokud se stávají přechodnými (např. *prožít život* → *život je prožit, dolík je vysezen*⁸⁹).

Čeština pro učitele (1996)

Čeština pro učitele (1996) mluví o slovesném rodu v souvislosti s vyjádřením kategorie *diateze*, což je vztah mezi syntaktickými pozicemi ve větě a jejich sémantickým obsazením. Rozlišují se dva typy *diateze*, a to primární (základní) a sekundární (odvozená). V prvním případě je činitel vyjádřen podmětem věty. V případě druhém je činitel, případně nositel stavu, z pozice podmětu ve větě odsunut na jinou syntaktickou pozici anebo není ve větě vyjádřen vůbec. Sekundární *diatezi* můžeme poznat podle použití pasivního slovesného tvaru, tedy trpného rodu. Rod činný je bezpříznakovou kategorií a nevypovídá tedy nic o *deagentizaci* věty. Můžeme jej použít v případě, kdy ve větě není činitel vyjádřen (např. *hlásili to v rozhlase*⁹⁰). Složené slovesné tvary, které vyjadřují kategorii slovesného rodu, jsou podmiňovací způsob (*kondicionál*) a trpný rod.

---

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. Opava: OPTYS, 1996. s. 94.

Mluvnice současné češtiny (2010)

Mluvnice současné češtiny (2010) popisuje slovesný rod jako jednu z gramatických kategorií, která vyjadřuje vztah mezi podmětem věty a konatelem činnosti nebo původcem děje, kterou sloveso označuje. Dělíme jej na činný a trpný. V případě, že se ve větě vyskytuje sloveso ve tvaru rodu činného, je podmět věty zároveň původcem děje, jako příklad lze uvést *číšník stavěl pítí na stůl*⁹¹ – původcem děje je *číšník*, který je zároveň i podmětem. Pokud se ve větě objevuje sloveso ve tvaru rodu trpného, signalizuje nám, že podmět původcem děje není, jako u příkladu *dům byl stavěn*⁹² – *dům* je sice podmětem věty, ale nikoliv původcem děje (u tohoto příkladu není původce děje vůbec vyjádřen a *dům* je z významového hlediska dějem pouze zasažen).

Shrnutí

Jazykové příručky nám tedy o slovesném rodu sdělují, že se jedná o jednu z gramatických kategorií sloves. Jeho funkcí je vyjadřování vztahu mezi podmětem věty a konatelem nebo původcem děje, který dané sloveso označuje. V českém jazyce existují dva druhy slovesného rodu, a to činný a trpný. Některé z příruček však uvádí jinak formulovanou definici slovesného rodu, kterou je, že se jedná o gramatický prostředek slovesa sloužící k vyjádření *diateze* (tedy vztahu mezi členy sémantické struktury věty a jejich syntaktickými pozicemi).

Jak už bylo řečeno, slovesný rod dělíme na činný a trpný. Rod činný vyjadřuje to, co činí podmět věty. Podmět věty je tedy vykonavatelem nebo původcem děje, doložit si to můžeme příkladem *dělníci vyrábějí stroje*⁹³ (*dělníci* provádí aktivní činnost, kterou je *vyrábění strojů*). Rod trpný pak logicky slouží k vyjádření toho, co činí někdo jiný než podmět. V takovém případě nemusí být původce děje ve větě ani vyjádřen, jako například ve spojení *stroje jsou vyráběny*⁹⁴ (*stroje* zde nevykazují žádnou činnost, pouze jí pasivně podléhají – *jsou vyráběny*). Trpný rod nám představuje opak aktivity, tedy pasivitu.

Podstatné je, že ne všechna slovesa v českém jazyce jsou schopna obojí slovesný rod vyjádřit. Mezi slovesa, která mohou být jak v činném, tak v trpném rodě patří slovesa předmětová. Jedná se o taková slovesa, která k doplnění svého významu vyžadují

---

⁹¹ CVRČEK, Václav. *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum, 2010. s. 243.

⁹² Tamtéž.

⁹³ HAVRÁNEK, Bohuslav a JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968. s. 103.

⁹⁴ Tamtéž.

předmět a pojí se většinou se 4. pádem (např. *píše dopis*⁹⁵). Naopak mezi slovesa, která nejsou schopna tvořit činný i trpný rod, patří nedokonavá stavová slovesa (např. *ležím, sedím*⁹⁶), slovesa vyjadřující tělesné a duševní pocity (např. *bolí mě v krku*⁹⁷), zvratná slovesa (např. *bojím se, směji se*⁹⁸) a způsobová slovesa (např. *chci, mohu, smím, musím, mám*⁹⁹). Tyto druhy sloves jsou vlastně bezrodé, ale řadíme je k tvarům činným.

---

⁹⁵ ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 1996. s. 153.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Tamtéž.

TRPNÝ ROD – OPISNÝ A ZVRATNÝ

V této kapitole budou uvedeny informace týkající se speciálně trpného rodu a jeho dvou variant – trpného rodu opisného (*pasivum opisné*) a zvratného (*pasivum zvratné/reflexivní*). Řečeno bude, jak se dají jednotlivé druhy trpného rodu tvořit, ve kterých případech je lze nebo nelze použít a jaké jsou k tomu důvody, jaké jsou vlastnosti trpného rodu zvratného či opisného a další podrobnosti.

Stručná mluvnice česká (1968)

Trpný rod lze podle *Stručné mluvnice české* (1968) vyjádřit dvěma způsoby. Prvním je vyjádření pomocí opisného tvaru trpného, který se skládá z přičestí trpného a jakéhokoliv tvaru slovesa *být* nebo *bývat* (např. *je volán, byl bit¹⁰⁰*). Druhý se vyjadřuje slovesem zvratným (např. *obilí se mlátí, okna se myla¹⁰¹*). V užívání jednotlivých tvarů trpného rodu se vyskytují určité rozdíly. Tvar tvořený pomocí slovesa zvratného se vyskytuje převážně u sloves s videm nedokonavým a slouží k vyjádření nějaké činnosti. Zvratným slovesem se trpný rod vyjadřuje jen u podmětu věcného (např. *okna se myla¹⁰²*), u podmětu osobního se jeho význam mění, hlavně u 1. a 2. osoby, kde označuje děj vracející se k podmětu (např. *myji se, myješ se¹⁰³*). Tvar opisný trpný se naopak vyskytuje převážně u dokonavých sloves (např. *byli vyznamenaní, knihy byly vydány ve velkém nákladu¹⁰⁴*) a často může působit knižním dojmem, setkáváme se s ním například u odborného stylu (např. *zranění byli ošetřeni, cyklus přednášek bude ukončen¹⁰⁵*).

Příruční mluvnice češtiny (1995)

Příruční mluvnice češtiny (1995) popisuje, stejně jako předchozí příručka, dva typy trpného rodu, a to trpný rod opisný a trpný rod zvratný. První z uvedených typů se tvoří pomocí slovesa *být*, případně slovesa *mít* nebo *dostat*, a přičestí trpného. Tento trpný rod lze tvořit od sloves předmětových. Dalším typem je trpný rod zvratný, který získáme po spojení slovesa a zvratného *se* (např. *vyrobilo se tam pět tun čokolády¹⁰⁶*). Užíváme jej

---

¹⁰⁰ HAVRÁNEK, Bohuslav a JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968. s. 103.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Tamtéž. s. 104.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ GREPL, Miroslav. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství lidové noviny, 1995. s. 324.

pouze ve 3. osobě jednotného/množného čísla. V případě nepředmětových sloves se nejedná o trpný rod, ale o anonymizaci činitele, nositele děje (např. *jde se, sedí se*¹⁰⁷).

Mluvnice češtiny 2 (1986)

Mluvnice češtiny 2 (1986) uvádí dvojí formální prostředky, kterými se dá trpný rod vyjádřit, a to konstrukce participiální, které vystupují jako vlastní pasivní tvary slovesa, a reflexivní zvrtné slovesné tvary, jejichž základní funkcí je anonymizace dějového konatele. Trpný rod opisný (participiální) vzniká spojením přičestí trpného významového slovesa s příslušnými tvary pomocného slovesa *být, bývat*. Trpný rod zvrtný (reflexivní) je tvořen aktivními tvary příslušného významového slovesa, ke kterým je připojen volný morfém *se*.

Zvrtnými slovesnými tvary je možné trpný rod vyjadřovat zpravidla jen u podmětu věcného, tedy u 3. osoby jednotného/množného čísla (např. *okno se myje*¹⁰⁸) a u bezpodmětných vět (např. *bojuje se, bude se tančit*¹⁰⁹). U osobního podmětu má zvrtná podoba slovesa jiný význam, proto se ve funkci trpné rodu nepoužívá. Vyskytuje se pouze příležitostně u administrativního stylu (např. *přijali se dělníci, vyzýváte se*¹¹⁰).

Utváření zvrtného tvaru trpného rodu je omezeno jak sémanticky, tak formálně. Sémantickým omezením je, že zvrtný tvar má většinou předpoklad pro osobního činitele (např. *jedlo se, pilo se, pomohlo se mu*¹¹¹). Pokud se však jedná o sloveso, které tento předpoklad nemá, nemůže tvořit reflexivní tvar (např. *pršet, sněžit, tát, tlít, téct*¹¹²). Výjimkou může být personifikace, kdy můžeme například okřiknout psa *Tak hlasitě se neštěká!*¹¹³ přesto, že sloveso *štěkat* běžně nemá zvrtnou formu. Formálním omezením je, že se trpný rod zvrtný netvoří u sloves s morfémem *se/si* (např. *bát se, smát se, stěžovat si*¹¹⁴), protože by docházelo ke splynutí tvarů. I zde se však najdou výjimečné případy, např. u konstrukcí typu *to se ti to směje*¹¹⁵. Primární funkcí trpného rodu zvrtného je *dekonkretizace* osobního činitele děje, tedy generalizace nebo jeho anonymizace. Mezi specifické vlastnosti zvrtných tvarů patří:

- Stylová bezpříznakovost

---

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ KOMÁREK, Miroslav. *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986. s. 426.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ Tamtéž. s. 177.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Tamtéž.

- Dynamičnost – to znamená, že vždycky vyjadřují děj, a nikoliv výsledný stav
- Jsou omezeny pouze na 3. osobu jednotného/množného čísla oznamovacího/podmiňovacího způsobu
- Vyskytují se u sloves předmětových přechodných/nepřechodných, nepředmětových nezvratných sloves, která mají předpoklad pro činitele (např. *dům se staví, o tom se píše*¹¹⁶)
- Implicitní činitel zvrtného tvaru je osoba nebo se jako osoba chápe (např. *dům se staví, šlo se tam celé dva dny*¹¹⁷)
- Jsou neslučitelné s explicitním vyjádřením činitele děje

Čeština – Řeč a jazyk (1996)

Příručka *Čeština – Řeč a jazyk* (1996) mluví o dvojím typu slovesného rodu, činném a trpném. V trpné konstrukci věty může být činitel/původce děje vyjádřen v tom případě, že obsahuje přechodné sloveso v opisném tvaru, jinak to není možné. Je-li trpný rod vyjádřen zvrtným trpným rodem (např. *staví se dům*¹¹⁸), původce děje ve větě vyjádřen není.

U trpného rodu zvrtného se jedná o spojení slovesa se samostatným zvrtným morfémem *se*, který bývá někdy označován za částici, od původu se ale jedná o zájmeno. Tento tvar se používá převážně ve 3. osobě jednotného/množného čísla a zřídka ve 2. osobě, převážně u administrativního stylu (např. *žádáte se, abyste se dostavil*¹¹⁹). Tato forma však není vhodná, protože může být dvojznačná, stejně jako zvrtná forma ve 3. osobě. v případech typu *student se chváří*¹²⁰ (nevíme, zda *student* chváří sám sebe nebo je chválen někým jiným). Ke dvojí možnosti výkladu může docházet proto, že podmět vyjadřuje osobu, která může být jak činitelem, tak i cílem děje.

Zvrtná trpná forma se používá převážně u sloves vidu nedokonavého. U sloves s dokonavým videm se používá spíše trpný rod opisný. Neznamená to však, že by se u sloves nedokonavých nedalo použít opisné formy trpného rodu a naopak. Zvrtné tvary nevyjadřují výsledný stav, ale pouze děj, který aktuálně probíhá nebo se opakuje (např.

---

¹¹⁶ Tamtéž. s. 178.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 1996. s. 153.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Tamtéž.

*otevívá se*¹²¹). Jsou dynamičtější než tvary opisné. Často jsou také bezpříznakové z hlediska stylistického, kdežto trpný rod opisný mívá nádech knižnosti.

Ne všechna slovesa ale mají schopnost tvořit celé paradigma slovesného rodu, to znamená všechny tři jeho tvary – činný, trpný opisný a trpný zvrtný. Při určování, o jaký typ trpného rodu se jedná, může působit problémy homonymie opisného tvaru a syntaktického spojení, takzvané spony se slovesným přídavným jménem (*adjektivem*) v roli přísudku jmenného se sponou (např. *dveře byly zavřeny větrem* vs. *dveře byly zavřené celou dobu*¹²²). Druhý příklad je vyjádřením zřetelně výsledného stavu, nikoliv samotného děje, proto bývá někdy považován právě za přísudek jmenný se sponou, jindy zase za slovesný přísudek. Oba tyto případy mají krátkou formu (příčestí trpné, jmenný tvar adjektivní) i dlouhý tvar a uplatňují se v běžné řeči.

V trpném rodě se vyskytují tvary sloves složené i jednoduché. Mezi složené tvary se řadí spojení příčestí trpného a pomocného tvaru slovesa *být/bývat*, který nazýváme trpný rod opisný (např. *jsem volán, jsi volán, budu volán, byl jsem volán, byl bych volán, bud' volán*¹²³). Dalším složeným tvarem je spojení významového slovesa se zvrtným *se/si*, který nese název trpný rod zvrtný (např. *okna se myjí, okna se myla, okna se budou mýt*¹²⁴). Forma trpného rodu zvrtného je omezena pouze na 3. osobu jednotného/množného čísla způsobu oznamovacího/podmiňovacího. Lze ji ale utvořit ve všech typech času – minulém, přítomném i budoucím.

Čeština pro učitele (1996)

Čeština pro učitele (1996) řadí tvary tvořené pomocí slovesa *být* nebo tvarotvorného morfu *se* mezi složené slovesné tvary. Tyto pasivní tvary se dělí na trpný rod opisný a zvrtný. Opisná forma je tvořena z příčestí trpného a některého z aktivních tvarů pomocného slovesa *být*. Slovesa, která tvoří příčestí trpné, mohou v trpném rodě vytvořit jak tvary určité, tak neurčité. Patří mezi ně:

- Infinitiv – *být chválen*¹²⁵
- Oznamovací způsob přítomného času (*indikativ prezenta*) – *jsem chválen*
- Oznamovací způsob minulého času (*indikativ préterita*) – *byl jsem chválen*

---

¹²¹ Tamtéž. s. 154.

¹²² Tamtéž.

¹²³ Tamtéž. s. 202.

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. Opava: OPTYS, 1996. s. 145. (od příkladu *být chválen* až po *byv pochválen*)

- Budoucí čas (*futurum*) – *budu chválen*
- Rozkazovací způsob (*imperativ*) – *bud' chválen*
- Podmiňovací způsob přítomný (*kondicionál prezenta*) – *byl bych chválen*
- Podmiňovací způsob minulý (*kondicionál préterita*) – *byl bych býval chválen*
- Přejechodník přítomný – *jsa chválen*
- Přejechodník minulý – *byv pochválen*

Trpný rod zvrtný se tvoří spojením významového slovesa a volného tvarotvorného reflexivního formantu *se* (např. *dům se stavěl, obchody se zavírají*¹²⁶). Tento formant byl původně zvrtným zájmenem, ale ztratil svou zájmenou platnost. Zvrtná forma trpného rodu vyjadřuje zobecnění nebo anonymizaci původce děje. Nemá tvary pro všechny osoby, většinou se tvoří jen u 3. osoby jednotného/množného čísla ve spojení s věcným podmětem. U osobního podmětu se rod zvrtný vyskytuje spíše výjimečně, setkat se s ním můžeme například u administrativního stylu (např. *přijme se sekretářka, vyzýváte se, abyste se dostavil k výslechu*¹²⁷).

Praktická mluvnice češtiny I. (1997)

V *Praktické mluvnici češtiny I.* (1997) je psáno, že slovesný rod trpný se v češtině vyjadřuje buď opisným tvarem trpným nebo zvrtným slovesem.

Opisný tvar trpný se tvoří pouze od sloves předmětových. To jsou taková slovesa, na která se ve větě vždy váže předmět. Opisný tvar tvoříme spojením pomocného slovesa *být* a příčestí trpného (např. *jsem chválen, jsi chválen*¹²⁸). Vyjadřuje stav jako výsledek činnosti, proto se tvoří především od sloves vidu dokonavého. S opisným tvarem trpným se setkáváme hlavně v psaných textech. Mezi jednotlivé slovesné tvary patří oznamovací způsob přítomného času (např. *jsem chválen*), budoucí čas (např. *budu chválen*) a další.

Tvar trpného slovesného rodu tvořený zvrtným slovesem nazýváme trpný rod zvrtný. Tvoří jej činný tvar významového slovesa a zvrtné zájmeno *se/si*. Vyjadřuje hlavně dějovost, proto se tvoří od sloves nedokonavých. Oproti opisnému tvaru se často objevuje v mluvené řeči. Používá se převážně u věcného podmětu, tedy ve 3. osobě jednotného/množného čísla, osobní činitel zde zůstává anonymní (např. *dům se staví, okna se myjí*¹²⁹). U bezpodmětných vět se předpokládá osobní typ činitele (např. *jedlo se,*

¹²⁶ Tamtéž. s. 146.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ JAKLOVÁ, Alena, Marie JANEČKOVÁ a Bohumila JUNKOVÁ. *Praktická mluvnice češtiny I.* České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1997. s. 114.

¹²⁹ Tamtéž. s. 116.

*pomohlo se mu*¹³⁰). Slovesa bez osobního činitele nemohou tvar trpného rodu zvrátelného tvořit (např. *pršet, sněžit, tát, téct*¹³¹). Obvykle se netvoří u sloves zvrátelných kvůli splývání tvarů (např. *bát se, smát se*¹³²) a některé tvary jsou totožné s činnými (např. *dnes se v divadle nehraje* vs. *zítra se v divadle nebude hrát*¹³³).

Mluvnice současné češtiny (2010)

V nejnovější z uváděných příruček, *Mluvnice současné češtiny* (2010), se dozvídáme, že tvar trpného rodu nelze tvořit od všech sloves, vyskytuje se pouze u sloves předmětových, což jsou taková slovesa, která u sebe potřebují mít předmět. Bezpředmětová slovesa takové doplnění nevyžadují a dávají smysl sama o sobě (např. *žiju, stárnu*¹³⁴). V češtině tvoříme trpný rod dvěma způsoby, a to opisným a zvrátelným.

Opisný trpný rod je tvořen tvarem slovesa *být* a přičestím trpným (např. *byl stavěn*¹³⁵). Je pro něj typický knižní nádech a setkáváme se s ním především v administrativním nebo vědeckém stylu. Výjimkou jsou spojení jako *byl bit, budeš bit*¹³⁶, která žádný knižní nádech nemají a využívají se hojně i v běžném jazyce. Tvar opisného trpného rodu je v češtině často nahrazován přídavným jménem (např. *byl potrestán* → *byl potrestanej*¹³⁷). Pomocné sloveso *být* vyjadřuje gramatickou kategorii osoby, čísla, způsobu a času. Přičestí trpné pak vyjadřuje číslo, vid, rod jmenný a rod slovesný. Konatel děje bývá vyjádřen buď 7. pádem, nebo předložkou *od*. Změnou tvaru pomocného slovesa vytváříme trpný rod různých časů a způsobů, patří mezi ně oznamovací způsob, podmínovací způsob, budoucí čas atd.

Trpný rod zvrátelný je omezen pouze na 3. osobu jednotného/množného čísla. Výjimečně se vyskytuje u 2. osoby, kdy se mluvčí snaží potlačit konatelskou úlohu, například u soudu (např. *jménem jeho Veličenstva odsuzujete se k smrti*¹³⁸). Na rozdíl od opisného tvaru se v tomto případě jedná o *deagentizaci* neboli upozadnění původce děje. Použití tvaru trpného rodu zvrátelného brání uvedení původce děje ve větě, což můžeme vidět na příkladu *dům se staví dělníky* (tuto formu vyjádření použít nelze) vs. *dům je*

---

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ Tamtéž.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ CVRČEK, Václav. *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum, 2010. s. 244.

¹³⁵ Tamtéž. s. 243.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Tamtéž. s. 244.

*stavěn dělníky*¹³⁹ (vhodná forma vyjádření). Tvoříme jej spojením pomocného zájmena *se/si* a tvaru oznamovacího způsobu slovesa, který vyjadřuje osobu, číslo, čas, jmenný rod a vid. U některých sloves se setkáváme pouze se zvrtnou podobou. Jedná se o takzvaná *reflexiva tantum*, jejichž význam je však aktivní. Mezi nejčastější příklady takových sloves patří *bát se, dívat se, klanět se, lehnout si, líbit se*¹⁴⁰ atd. V českém jazyce se vyskytuje zhruba 400 příkladů *reflexiv tantum*, která zároveň nejsou homonymní s nějakým nereflexivním slovesem, příkladem nám může být sloveso *dostat se* (reflexivní) vs. *dostat někoho někam*¹⁴¹ (nereflexivní).

Shrnutí

Dozvídáme se, že trpný rod se v českém jazyce se dělí na trpný rod opisný a zvrtný. První z typů, trpný rod opisný, tvoříme spojením přičestí trpného a tvaru pomocného slovesa *být/bývat*, případně slovesa *mít* nebo *dostat* (např. *je volán, byl bit*¹⁴²). Tvoříme jej výhradně od sloves předmětových. Opisný tvar vyjadřuje stav jako výsledek činnosti, proto se tvoří především od sloves vidu dokonavého (např. *byli vyznamenaní*¹⁴³). Pro opisný tvar trpného rodu je typický knižní nádech. Setkat se s ním můžeme například u administrativního nebo vědeckého stylu (např. *cyklus přednášek bude ukončen*¹⁴⁴). Najdou se ale i výjimky, se kterými se setkáme i v běžném jazyce (např. *byl bit, budeš bit*¹⁴⁵). V češtině je však tento tvar často nahrazován přídavným jménem a z tvaru *byl potrestán*¹⁴⁶ vzniká *byl potrestaný*. Díky změně tvaru pomocného slovesa dosáhneme vytvoření opisného trpného rodu v různých časech a způsobech:

- Budoucí čas – *budu chválen*¹⁴⁷
- Oznamovací způsob – *jsem chválen*
- Podmiňovací způsob – *byl bych chválen*

Trpný rod zvrtný tvoříme spojením tvaru oznamovacího způsobu slovesa a zvrtné části *se/si* (např. *obilí se mlátí*¹⁴⁸). Zvrtný tvar vyjadřuje nějakou činnost, dějovost, proto

---

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Tamtéž. s. 245.

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ CVRČEK, Václav. *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum, 2010. s. 244.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. Opava: OPTYS, 1996. s. 145.

¹⁴⁸ HAVRÁNEK, Bohuslav a JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968. s. 103.

jej tvoříme od sloves vidu nedokonavého. Oproti opisnému tvaru se s ním mnohem častěji setkáváme v běžné mluvené řeči. Trpný rod zvrtný nemá tvary pro všechny osoby, využívá se nejčastěji u věcného podmětu (např. *dům se staví, okna se myjí*¹⁴⁹). U osobního podmětu se zvrtný trpný rod vyskytuje spíš výjimečně, ale setkat se s ním můžeme například u administrativního stylu (např. *přijme se sekretářka, Vyzýváte se, abyste se dostavil k výsledku*¹⁵⁰). U této formy vyjádření však může docházet ke dvojí možnosti výkladu kvůli tomu, že podmět může vyjadřovat jak činitele, tak cíl děje. Z tohoto důvodu není příliš vhodná. Trpný rod zvrtný nelze tvořit u sloves bez osobního činitele (např. *pršet, sněžit*¹⁵¹) a u zvrtných sloves z důvodu tvarové homonymie, tedy splývání tvarů (např. *bát se, smát se*¹⁵²). Některé tvary mohou být také shodné s tvary činnými (např. *dnes se v divadle nehraje vs. zítra se v divadle nebude hrát*¹⁵³). Vyskytuje se nejčastěji u 3. osoby obou čísel (jednotného i množného), avšak výjimkou je výskyt ve 2. osobě, kde dochází k potlačení konatelské činnosti mluvčím, např. u soudu *Jménem jeho Veličenstva se odsuzujete k smrti*¹⁵⁴.

---

¹⁴⁹ JAKLOVÁ, Alena, Marie JANEČKOVÁ a Bohumila JUNKOVÁ. *Praktická mluvnice češtiny I*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1997. s. 116.

¹⁵⁰ HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. Opava: OPTYS, 1996. s. 146.

¹⁵¹ JAKLOVÁ, Alena, Marie JANEČKOVÁ a Bohumila JUNKOVÁ. *Praktická mluvnice češtiny I*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1997. s. 116.

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ Tamtéž.

¹⁵⁴ CVRČEK, Václav. *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum, 2010. s. 244.

TRPNÝ ROD ZVRATNÝ – PROBLEMATIKA HOMONYMIE

Jak už napovídá samotný název, tato část práce bude věnována problematice homonymie u trpného rodu zvratného. Už v předchozích kapitolách padlo několik zmínek o splývání tvaru trpného zvratného rodu s jinými slovesnými tvary, podrobněji se touto záležitostí zabývají autoři v příručkách *Mluvnice češtiny 2* (1986) a *Mluvnice češtiny 3* (1987).

Mluvnice češtiny 2 (1986)

Trpný rod zvratný se tvoří spojením určitého slovesného tvaru a volného morfému *se*. Setkáváme se s ním prakticky jen u 3. osoby jednotného/množného čísla, výjimkou je výskyt ve 2. osobě u administrativního stylu (např. *vyzýváte se, abyste se dostavil*¹⁵⁵). K vymezení a charakteristice tvaru trpného rodu zvratného se váže několik problémů a jedním z nich je právě homonymie s dalšími slovesnými útvary, které stejně jako *pasivum* obsahují volný morfém nebo zájmenný lexém *se*.

Tento volný morfém může vystupovat hned v několika rozdílných funkcích. Jako první může plnit roli 4. pádu zvratného zájmena, z čehož vyplývá právě termín zvratné pasivum (např. *Honza se už viděl králem* vs. *Viděli jsme ho už králem*¹⁵⁶). Dále může být volným morfémem se slovotvornou funkcí (např. *hrozit* → *hrozit se, plakat* → *naplakat se*¹⁵⁷) anebo morfémem s gramatickou funkcí, tedy tvarotvorným (např. *dům se staví*¹⁵⁸). Problémy spojené se splýváním tvarů vyplývají jednak z nezřetelnosti hranic mezi těmito třemi funkcemi/okruhy, jednak z neurčitosti kritérií, podle kterých by bylo možné jednotlivé příklady zařadit k určitým funkcím/okruhům.

Některá ze spojení s morfémem *se* jsou chápána jako jedna lexikální jednotka, takzvané vlastní *reflexivum*, a nelze je chápat jako syntaktické spojení. Mezi taková spojení patří například *myl se* (můžeme říct *Myl jsem tě celého* ale nikoliv *Myl jsem se celého*¹⁵⁹). Někdy se také můžeme setkat s názorem, že spojení typu *vzbudit se* mají být řazena ke slovesnému rodu, jsou potom považována za jeden člen z trojčlenného morfologického paradigmatu, což znamená, že jsou to morfologické obměny jednoho lexému (např. *vzbudit* – někoho, *vzbudit se, být vzbuzen*¹⁶⁰).

---

¹⁵⁵ KOMÁREK, Miroslav. *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986. s. 174.

¹⁵⁶ Tamtéž. s. 175.

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ Tamtéž.

Pokud se bavíme o slovesném rodu ve smyslu morfologického prostředku *deagentizace*, můžeme určit jasnou hranici mezi jednotlivými funkcemi. Za volný gramatický morfém bude *se* považováno v případě, že bude slovesný tvar obsahující tento prvek, tedy tvar zvratného slovesa, značit odsunutí činitele. Na příkladu *obilí se mlátí*¹⁶¹ můžeme pozorovat, že gramatický tvar slovesa *mlátit* implikuje anonymního nebo všeobecného činitele děje. Důkazem, že jsou slovesné tvary *mlátí se*, *chodí se* zvratnými formami sloves *mlátit*, *chodit* je i to, že neexistují infinitivní tvary *mlátit se*, *chodit se*¹⁶².

I přes určení jasných hranic však může i nadále docházet k homonymii. Ve větě *Musíme počkat, až se naplní všechny sklenice*¹⁶³ můžeme funkci morfému vyložit jako tvarotvornou (významem věty by tedy bylo *Musíme počkat, až personál naplní sklenice*) i jako slovotvornou *Musíme počkat, až budou sklenice plné*. Zvratným tvarem u tvarotvorné funkce není zvratné sloveso. U některých vět pak nemusí být segment *se* nezbytným (např. *Školíme se u profesora Nováka*¹⁶⁴).

Mluvnice češtiny 3 (1987)

Mluvnice češtiny 3 (1987) upozorňuje v rámci kapitoly o *deagentizaci* typu *agens – patiens*, že u syntaktických konstrukcí se zvratnou formou slovesnou je potřeba dodržet při jejich užívání několik pravidel. Mezi ně patří mimo jiné i pravidlo, že užití zvraté formy s osobním nositelem děje (*personický patient*) bývá vyloučeno v případech, kdy by mohlo dojít právě k homonymii se zvratným slovesem, takzvanou *syntaktickou reflexivizací*.

K tomuto typu kolize zvraté slovesné formy a zvratného slovesa může docházet hlavně při dějích, které může vykonavatel vykonávat sám na sobě (např. *umývá se Pepík, umývají se okna*¹⁶⁵). Pokud se jedná o větu, kde vykonavatel děj sám na sobě vykonávat nemůže, nemusíme se obávat splnutí tvaru zvraté slovesné formy se zvratným slovesem, protože v těchto případech k němu nedochází. Proto je v takových větách možné při *deagentizaci* tohoto typu použít i reflexivní slovesné formy (např. *Ti lidé se obvykle posílali na nejtěžší práce, Cizinci se obsluhují přednostně, Děti se očkují v pátek dopoledne*¹⁶⁶).

---

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² Tamtéž, s. 176.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ DANEŠ, František. *Mluvnice češtiny 3, Skladba*. Praha: Academia, 1987. s. 239.

¹⁶⁶ Tamtéž.

Pozornost můžeme věnovat konstrukci typu *Lčím se u dr. Crhy, Holím se v Šarmu, Školím se u prof. Nováka*¹⁶⁷, protože v takovém případě je užití zvrtné formy umožněno tím, že činitel děje nabývá případné sémantické role „místo“ a nositel případné role „iniciátor“. Sémanticky se jedná většinou o třídu přísudků typu „pozitivní výsledek“. K výrazným formálním rysům těchto syntaktických struktur patří i to, že reflexivní slovesná forma je v nich možná ve všech gramatických osobách.

---

¹⁶⁷ Tamtéž.

ANALÝZA ZVRATNÝCH SLOVES A SLOVESNÉHO RODU V UČEBNICÍCH ČESKÉHO JAZYKA

ZVRATNÁ SLOVESA

Český jazyk v kostce: pro střední školy (2009)

Autorka učebnice *Český jazyk v kostce: pro střední školy* (2009) představuje žákům zvratná slovesa jako spojení slovesa s kratším tvarem osobního zvratného zájmena *se/si* ve 3. nebo 4. pádě, jako příklad uvádí slovesa *mýt se, přát si, zpívat si*¹⁶⁸. Říká, že zvratná slovesa mohou vyjadřovat vztah vzájemnosti (např. *rozumět si, navštěvovat se*¹⁶⁹) a zmiňuje i *reflexiva tantum*, tedy pouze zvratná slovesa, která se vyskytují jedině společně se zvratným zájmenem a bez něj postrádají význam (např. *smát se, bát se, stěžovat si, zapamatovat si*¹⁷⁰).

Hodnocení

Výklad látky podle této učebnice mi připadá vhodný zejména kvůli označení zvraté části slovesa *se* za zájmeno. Přeci jen musíme brát v potaz to, že ne každý žák střední školy je zapálený do studia českého jazyka, proto je dle mého názoru vhodné podávat stručný jasný výklad učiva bez dalších komplikovanějších možností pojetí, který by měl pochopit každý student, ať už se zájmem o jazyk nebo ne. Dalšími komplikovanějšími možnostmi se pak samozřejmě mohou zabývat až studenti, kteří mají o český jazyk zvláštní zájem, například v rámci samostudia nebo dalšího studia.

Z tohoto důvodu by mi připadalo v případě vytváření vlastního výkladu vhodné držet se příruček jako *Stručná mluvnice česká* (1968) a *Praktická mluvnice češtiny I.* (1997), jejichž přístup k problematice zvratných sloves koresponduje s pojetím z učebnice *Český jazyk v kostce: pro střední školy* (2009). Díky kombinaci těchto dvou pojetí bych pak utvořila pro žáky středních škol přehledný výklad látky zvratných sloves, který bych doplnila i o informace z *Internetové jazykové příručky*, jako je například upozornění na spojení slovesa *být* a zvratného zájmena *se*, u jehož správného zápisu často chybují nejen studenti, proto bych považovala za důležité, věnovat tomu alespoň krátkou zmínku.

---

¹⁶⁸ SOCHROVÁ, Marie. *Český jazyk v kostce: pro střední školy*. Praha: Fragment, 2009. s. 87.

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ Tamtéž.

SLOVESNÝ ROD

Český jazyk pro střední školy I.-IV. ročník (1997)

V učebnici *Český jazyk pro střední školy I.-IV. ročník (1997)*, která slouží při výuce jazyka především u studentů gymnázií, je slovesnému rodu věnována pouze krátká kapitola, která však obsahuje nejdůležitější informace a snaží se je studentům podat srozumitelně a za pomoci konkrétních příkladů. O slovesný rod činný se jedná v případě, že podmět vyjadřuje konatele děje. Pokud ale podmět vyjadřuje cíl děje, mluvíme o slovesu v rodě trpném, tzv. *pasivu*, které dále dělíme na opisné a zvrtné. Rozdíly mezi jednotlivými rody – rodem činným, trpným opisným a trpným zvrtným, jsou demonstrovány pomocí vzorových příkladů:

- Rod činný – *Rodiče upravili hřiště*¹⁷¹.
- Rod trpný opisný – *Hřiště bylo upraveno rodiči z naší ulice*.
- Rod trpný zvrtný – *Hřiště se teprve upravuje*.

Poslední z příkladů, trpný rod zvrtný, je používán mnohem hojněji než opisný a je typickým prostředkem vyjadřování v běžné řeči. Většinou se s ním setkáváme u sloves nedokonavých ve 3. osobě (např. *Zelenina se prodává ve vedlejší domě*¹⁷²). Tento rod není možné použít v případě, že chceme ve větě vyjádřit konatele děje (např. *Dům se stavěl pěti zedníky*¹⁷³ – takové vyjádření použít nelze). V takovém případě máme možnost vyjádřit se pouze za pomoci tvaru opisného (např. *Dům byl stavěn pěti zedníky* – správné vyjádření). Opisný trpný rod se častěji vyskytuje u sloves dokonavých a setkáváme se s ním hlavně ve spisovném jazyce, např. u odborného stylu. Učebnice dále nabízí žákům i cvičení s tematikou slovesného rodu.

Český jazyk v kostce: pro střední školy (2009)

Další z klasických učebnic využívaných na středních školách je *Český jazyk v kostce: pro střední školy (2009)*, která se slovesnému rodu věnuje o něco podrobněji než předchozí analyzovaná učebnice. Popisuje jej jako vyjádření vztahu mezi konatelem, původcem, případně cílem děje a podmětem věty. Klíčové je tedy určit, zda je konatel podmětem věty nebo nikoliv, podle toho se dále rozlišuje dvojí slovesný rod, a to činný a trpný.

---

¹⁷¹ HLAVSA, Zdeněk. *Český jazyk pro 1.-4. ročník středních škol: (mluvnická a stylistická část)*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství. 1997. s. 106.

¹⁷² Tamtéž. s. 107.

¹⁷³ Tamtéž.

U činného rodu je podmětem věty buď konatel děje, nebo nositel nějaké vlastnosti či stavu. Podmět tedy vykonává určitou činnost (např. *Učitel vyvolal žáka, Chlapec je pilný*¹⁷⁴). U trpného rodu je pak podmětem někdo jiný, než konatel děje (např. *Žák byl vyvolán*¹⁷⁵).

Obojí slovesný rod se ale nevyskytuje u všech sloves, schopnost vyjádřit činný i trpný rod mají pouze slovesa předmětová, tedy taková, u kterých může nebo musí stát předmět. Dělíme je dál na předmětová přechodná, která mají předmět ve 4. pádě, ten se potom v trpném rodě stává podmětem věty (např. *vyvolat žáka* → *žák byl vyvolán*), a předmětová nepřechodná, která mají předmět i v jiném než ve 4. pádě (např. *cíle bylo dosaženo, cíle se dosáhlo brzy*¹⁷⁶). U sloves bezpředmětových, tedy takových, která nevyžadují předmět k doplnění významu, není možné trpný rod vyjádřit (např. *odejít*¹⁷⁷ – nelze napsat *byl odejit, odešel se*). Dalšími slovesy, která nejsou schopna utvořit slovesný rod trpný, jsou způsobová slovesa (např. *chtít, muset, moci, smět, mít*¹⁷⁸), zvrtná slovesa (např. *smát se, cítit se*¹⁷⁹), stavová slovesa (např. *ležet, stát, žít*¹⁸⁰) a slovesa vyjadřující pocity (např. *bolí mě v zádech, zebou mě ruce, píchá mě v uších*¹⁸¹).

V učebnici nechybí ani výklad o dělení trpného rodu na opisný a zvrtný. Opisný tvar je tvořen spojením přičestí trpného předmětového slovesa přechodného a pomocného slovesa *být*. Je tvořen z kmene minulého pomocí přípon -(e)n, -(e)na, -(e)no, -(e)ni, -(e)ny, -(e)na (např. *je vyvolán, je vyvolána, je vyvoláno*¹⁸²) nebo příponami -t, -ta, -to, -ti, -ty, -ta u sloves typu *minout, krýt, začít* (např. *minut, kryt, začat*¹⁸³) a většinou se s ním setkáváme u sloves dokonavých. Tvar trpného rodu opisného slouží zpravidla k vyjádření stavu či výsledku děje, než k vyjádření děje samotného a má knižní ráz (např. *Obchody byly zavřeny*¹⁸⁴). Trpný rod opisný se v současné češtině využívá především ze stylistických důvodů, a to:

- Aby nebylo potřeba střídat podměty – *Chodec byl svržen autem, odvezen sanitkou do nemocnice a ošetřen lékaři*¹⁸⁵.

---

¹⁷⁴ SOCHROVÁ, Marie. *Český jazyk v kostce: pro střední školy*. Praha: Fragment, 2009. s. 90.

¹⁷⁵ Tamtéž.

¹⁷⁶ Tamtéž.

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ Tamtéž. s. 91.

- Aby napomohl srozumitelnosti věty a vyloučil tak možnost dvojího výkladu – *Naše řeky jsou znečišťovány průmyslovými závody* vs. *Naše řeky znečišťují průmyslové závody*¹⁸⁶ (u druhé varianty příkladu nejsme schopni rozlišit, zda jsou znečišťovány řeky nebo jsou znečišťovány průmyslové závody).
- V psaných projevech, většinou odborných nebo publicistických, kvůli strohosti a formálnosti.

Trpný rod zvrtný je spojením předmětového přechodného slovesa nezvrtného a *se*. Setkáváme se s ním častěji u nedokonavých sloves a vyjadřuje opakovanou činnost nebo probíhající děj (např. *Obchody se zavírají večer*¹⁸⁷). S komplikovanějším určením zvrtné podoby se setkáváme u sloves bezpředmětových, která nejsou průkazně aktivní nebo pasivní (např. *slavilo se celou noc, šlo se do divadla, chce se mi spát*¹⁸⁸). Některá z těchto sloves ale mají blíže k činnému významu (např. *blýská se*¹⁸⁹). Trpný rod vyjádřený pomocí zvrtné podoby slovesa bývá užíván většinou ve větách, kde se v podmětu nevyskytuje osoba (např. *Ovoce se sklízí na podzim, Letos se nosí krátké sukně*¹⁹⁰). Mohli bychom jej nazvat „živější formou“ trpného rodu, protože se s ním často setkáváme v běžném vyjadřování a také v poučkách nebo obecných předpisech (např. *Těchto léků se užívá... Těsto se nalije do formy*¹⁹¹).

Podle výkladu této učebnice se opisný trpný tvar významově blíží tvaru adjektivnímu, tedy spojení spony a přísudkového jména, což je doloženo příkladem *být uzdraven – uzdravený, dům byl otevřen – dům byl otevřený celou noc*¹⁹². Přísudek jmenný vyjadřuje konečný výsledek děje, a proto má tedy toto vyjádření trvalejší, stálejší význam. Původce děje stačí vyjádřit pouze ve zvláštních důvodech, jako u příkladu *Báseň byla přeložena Vladimírem Holanem, Úspěšní sportovci byli přijati ředitelem školy*¹⁹³. U zvrtného trpného rodu ale původce děje vyjádřit nelze.

Hodnocení

Výklad podle první z učebnic, *Český jazyk pro střední školy I.-IV. ročník* (1997), mi připadá opravdu srozumitelný a dobře pochopitelný, možná právě kvůli jeho stručnosti.

---

¹⁸⁶ Tamtéž.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ Tamtéž.

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² Tamtéž.

¹⁹³ Tamtéž.

Obsahuje skutečně jen ty nejdůležitější informace, které by měly být snadno zapamatovatelné pro každého žáka. Nicméně pokud bych měla vytvořit výklad této látky podle vlastních představ, ráda bych jej obohatila některými dalšími informacemi, které se o slovesném rodu dozvídáme například z druhé ze zmíněných učebnic – *Český jazyk v kostce: pro střední školy* (2009).

Uvedla bych kupříkladu to, že ne všechny druhy slovesa jsou schopny vyjadřovat oba dva typy slovesného rodu, tedy činný i trpný. Ve výkladu slovesného rodu pro studenty středních škol bych považovala za nejdůležitější, stejně jako u kapitoly věnované zvratným slovesům, vytvořit, pokud možno, stručný srozumitelný přehled, který bude obsahovat nejprve informace o tom, co to vlastně slovesný rod je, a poté žáky seznámí s jeho druhy a dalšími podrobnostmi. Doplnila bych jej o konkrétní příklady, díky kterým by studenti byli schopni lépe poznat rozdíl mezi činným a trpným rodem, případně trpným rodem opisným a zvratným, a také mluvnická cvičení, kde by měli možnost aplikovat své znalosti získané z předchozího výkladu. Pro účely vytvoření takového přehledu učiva by mi připadalo nejvhodnější čerpat informace z příruček *Stručná mluvnice česká* (1968), *Čeština – Řeč a jazyk* (1996) a *Mluvnice současné češtiny* (2010). Pro případné doplnění detailů o trpném rodu opisném bych sáhla i po příručce *Praktická mluvnice češtiny I.* (1997) a u trpného rodu zvratného bych považovala za důležité zmínit některé informace vyskytující se v publikaci *Čeština pro učitele* (1996).

SHRNUTÍ

Úvodní kapitolu v první části práce, kde jsem analyzovala pojetí z odborných jazykových příruček, jsem věnovala tématu zvratných sloves. Podala jsem přehled pojetí ve všech uváděných příručkách, řečeno bylo, co to vlastně zvratná slovesa jsou a jak na ně jednotliví autoři nahlíží. Zajímavé bylo především zaměřit se na samotné části zvratného slovesa, kterými je tvořeno, a to významové sloveso a zvratnou část *se/si*, a všimnout si, jak se v příručkách liší názory na určení jejich funkcí, z čehož vyplývají i jejich odlišná pojmenování. Někteří autoři označují zvratné *se/si* za zájmeno, jiní za nesamostatný morfém nebo slovtvorný formant.

Jednou ze zajímavostí, které jsem se rozhodla věnovat celou kapitolu, bylo určení slovesného rodu u zvratných sloves. Snažila jsem se zjistit, zda je v jazykových příručkách na zvratná slovesa nahlíženo spíše jako na aktivní nebo pasivní tvar. Výsledkem mého zjištění je, že záleží na významu nebo funkci, ve které zvratné sloveso vystupuje, a podle toho pak lze určit jeho slovesný rod. V příručce *Čeština – Řeč a jazyk* (1996) je například uvedeno, že pokud má zvratné sloveso význam vzájemnosti (např. *nenáviděli se*¹⁹⁴) nebo neosobního využití (např. *tančilo se*¹⁹⁵), je na místě označit tyto tvary za aktivní. Jako pasivní tvar uvádí příklad *vyrábějí se stroje*¹⁹⁶. Někdy lze také určovat pasivitu zvratného slovesa podle toho, zda je původce děje podmětem nebo není (např. *dům se staví*¹⁹⁷).

Dalším hlavním tématem, kterým jsem se zabývala, byl slovesný rod. Znovu jsem se pokusila podat ucelený přehled náhledu na problematiku z různých jazykových příruček, stejně jako u zvratných sloves. Zjištěno bylo, že slovesný rod je jednou z gramatických kategorií a slouží k vyjádření vztahu mezi podmětem věty a konatelem nebo původcem děje. Z tohoto vztahu pak vyplývá i dělení slovesného rodu na činný a trpný. Pokud je původce děje zároveň podmětem věty, mluvíme o rodu činném, jako příklad lze uvést *dělníci vyrábějí stroje*¹⁹⁸ (*dělníci* jsou podmětem a zároveň provozují činnost *vyrábění strojů*). V případě, že tomu tak není, jedná se o rod trpný, zde můžeme

---

¹⁹⁴ ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 1996. s. 154.

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ KOMÁREK, Miroslav. *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986. s. 176.

¹⁹⁸ HAVRÁNEK, Bohuslav a JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968. s. 103.

uvést příklad *stroje jsou vyráběny*¹⁹⁹ (*stroje* jsou sice podmětem věty, ale nevykonávají žádnou činnost a pouze podléhají činnosti někoho jiného).

Zvlášť jsem se v samostatné kapitole zaměřila na slovesný rod trpný. Vytvořila jsem přehled o jeho dělení na trpný rod opisný a zvrtný a oba typy jsem se snažila doložit co možná nejvíce příklady, na kterých lze dobře vidět, v čem se jednotlivé druhy trpného rodu liší. Popsány byly i jejich vlastnosti, za jakých podmínek je lze tvořit a jak, v kterých situacích se vyskytují apod. Mezi nejdůležitější informace o opisném trpném rodu patří, že je tvořen pomocným slovesem *být/bývat* a slovesem plnovýznamovým, je pro něj typický knižní nádech a setkat se s ním můžeme například u psaných textů (např. *jsem chválen, byl chválen, bude chválen*²⁰⁰). Trpný rod zvrtný pak tvoříme pomocí zvrtného *se/si*, je mnohem častější pro užívání v běžné řeči a většinou jen omezen pouze na 3. osobu jednotného/množného čísla (např. *chválí se*²⁰¹), výjimkou je 2. osoba a s tímto tvarem se setkáváme většinou u administrativního stylu (např. *vyzýváte se abyste se dostavil*²⁰²).

Poslední z kapitol první části práce jsem věnovala problému splývání tvarů trpného rodu zvrtného se zvrtnými slovesy, takzvané tvarové homonymii. Zjistila jsem, že z důvodu zamezení onomu splývání bylo vytvořeno několik pravidel, která mají tomuto problému předcházet. Patří mezi ně například to, že se zvrtná forma trpného rodu u osobního nositele děje nepoužívá, právě proto aby nedošlo k homonymii se zvrtným slovesem. Takový problém nastává hlavně při dějích, které může nositel vykonávat sám na sobě (např. *umývá se Pepík*²⁰³ – v takovém případě není jasné, zda *Pepík* umývá sám sebe nebo je umyván někým jiným, např. rodičem, proto je lepší se této formě vyjádření vyhnout).

Ve druhé části bakalářské práce jsem pomocí dvou vybraných učebnic představila, jak je vykládána látka zvrtných sloves a také slovesného rodu na stránkách školách. Zjistila jsem, že v některých učebnicích, já konkrétně nahlédla do *Český jazyk pro střední školy I.-IV. ročník* (1997), se problematikou zabývá jen krátká kapitola, zatímco v jiných, například *Český jazyk v kostce: pro střední školy* (2009), je tématu věnována mnohem větší pozornost.

---

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. Opava: OPTYS, 1996. s. 145.

²⁰¹ ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 1996. s. 153.

²⁰² KOMÁREK, Miroslav. *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986. s. 174.

²⁰³ DANEŠ, František. *Mluvnice češtiny 3, Skladba*. Praha: Academia, 1987. s. 239.

Zvratná slovesa jsou studentům v učebnicích podávána jako spojení slovesa s krátkým tvarem osobního zvrtného zájmena *se/si*. Označení zvrtné části *se/si* za zájmeno tedy odpovídá i výkladu z příručky *Stručná mluvnice česká* (1968). Nechybí ani zmínka o jedné z nejdůležitějších funkcí zvrtných sloves, a to vyjádření vztahu vzájemnosti (např. *rozumět si, navštěvovat se*²⁰⁴).

Se slovesným rodem jsou žáci seznámeni jako s jednou z mluvnických kategorií sloves, která slouží k vyjádření vztahu mezi podmětem a konatelem, případně původcem děje. Existují dva druhy slovesného rodu, rod činný a trpný. Pro rozlišení, o jaký rod se jedná, je podstatné určit, zda je vykonavatel děje zároveň podmětem věty nebo nikoliv. V případě, že podmětem věty je, jedná se o rod činný (např. *Učitel vyvolal žáka*²⁰⁵ – *učitel* je v tomto případě podmětem věty a zároveň vykonává činnost – *vyvolání žáka*). Pokud ovšem vykonavatel děje podmětem věty není, mluvíme o slovesném rodu trpném (např. *Žák byl vyvolán*²⁰⁶ – v takovém případě je sice *žák* podmětem věty, ale sám nevykonává žádnou činnost, *je vyvolán* někým jiným). Pro rod trpný existují dvě varianty, kterými jej lze vyjádřit. Jedná se o variantu opisnou, která se tvoří spojením příděje trpného a pomocného slovesa *být/bývat* (pro takový tvar jsou typické přípony *-(e)n, -(e)na, -(e)no...* nebo *-t, -ta, -to...*), a variantu zvrtnou, která je spojením předmětového slovesa a části *se/si*.

---

²⁰⁴ SOCHROVÁ, Marie. *Český jazyk v kostce: pro střední školy*. Praha: Fragment, 2009. s. 87.

²⁰⁵ Tamtéž. s. 90.

²⁰⁶ Tamtéž.

ZÁVĚR

Cílem bakalářské práce bylo zmapovat, jak se vyvíjel náhled na problematiku zvratných sloves a slovesného rodu, speciálně pak slovesného rodu trpného se zaměřením na trpný rod zvratný, v českých jazykových příručkách a mluvnicích od 60. let minulého století až po současnost a ve vybraných učebnicích českého jazyka pro střední školy.

Práce byla členěna na dvě hlavní části, první z nich se zabývala analýzou pojetí zvratných sloves a slovesného rodu v odborných jazykových příručkách, druhá pak analýzou pojetí ve vybraných učebnicích jazyka určených pro studenty středních škol.

Poznatky z jazykových příruček jsem rozdělila do několika jednotlivých kapitol, nejprve jsem se zaměřila na zvratná slovesa a popsala jsem, co to vlastně zvratná slovesa jsou, jak se tvoří, jaké mohou být jejich funkce apod. Zvláštní pozornost jsem v samostatné kapitole věnovala problematice určení slovesného rodu u zvratných sloves, tedy tomu, zda se jedná o aktivní nebo pasivní tvar. Následující kapitoly už obsahovaly informace o slovesném rodu (např. co to slovesný rod je, jak se dělí a čím se ony druhy, rod činný a trpný, liší), zvlášť o slovesném rodu trpném a jedna z kapitol byla zaměřena speciálně na problém splývání tvarů trpného rodu zvratného s jinými slovesnými tvary.

Druhá hlavní část práce byla rozdělena už pouze na kapitolu o zvratných slovesech a o slovesném rodu, v každé z nich pak bylo uvedeno, jak je na témata nahlíženo v daných učebnicích, jak je ona látka vykládána studentům středních škol a jak bych tyto výklady já sama zhodnotila, zda podle mě obsahují vše důležité, co by studenti měli vědět, či nikoliv.

V závěrečné části práce jsem provedla celkové shrnutí veškerých získaných poznatků a zmínila ty informace, které u každého daného tématu považuji za nejdůležitější.

Jsem velmi ráda, že jsem se nakonec pro téma zvratných sloves a slovesného rodu rozhodla, jelikož jsem si díky jeho zpracování mohla upevnit své znalosti, lépe pochopit danou problematiku a samozřejmě se i obohatit o nově zjištěné informace.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

KNIŽNÍ PUBLIKACE

CVRČEK, Václav. *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1743-5.

ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 1996. ISBN 80-85866-12-9.

DANEŠ, František. *Mluvnice češtiny 3, Skladba*. Praha: Academia, 1987.

GREPL, Miroslav. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství lidové noviny, 1995. ISBN 80-7106-134-4.

HAVRÁNEK, Bohuslav a JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968.

HLAVSA, Zdeněk. *Český jazyk pro 1.-4. ročník středních škol: (mluvnická a stylistická část)*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství. 1997. ISBN 80-85937-86-7.

HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. Opava: OPTYS, 1996. ISBN 80-85819-41-4.

HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ, Diana SVOBODOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. Vyd. 4., upr. [Odry]: Vade Mecum Bohemiae, 2010. ISBN 978-80-86041-37-7.

JAKLOVÁ, Alena, Marie JANEČKOVÁ a Bohumila JUNKOVÁ. *Praktická mluvnice češtiny I*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1997. ISBN 80-7040-224-5.

KOMÁREK, Miroslav. *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986.

SOCHROVÁ, Marie. *Český jazyk v kostce: pro střední školy*. Praha: Fragment, 2009. ISBN 978-80-253-0950-6.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

DVOŘÁK, Věra. Sémantická role. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masaryková Univerzita. [cit. 27.6.2021]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/S%C3%89MANTICK%C3%81%20ROLE>.

HANÁČKOVÁ, Erika. Slovesa zvrtná a nezvrtná. *erikahanackova.cz* [online]. [cit. 27.6.2021]. Dostupné z: <https://erikahanackova.cz/slovesa-zvratna-a-nezvratna/>.

Internetová jazyková příručka. Zvrtná a nezvrtná slovesa. *Internetová jazyková příručka* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. [cit. 27.6.2021]. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=580&dotaz=zvratn%C3%A1%20slovesa>.

PROUZOVÁ, Hana. K nové syntaktické práci o struktuře věty. *Naše řeč* [online]. 1985, **68**(4), s. 196-198. [cit. 23.6.2021]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6562>.

SÝKORA, Karel. Kauzativní slovesa. *karelsykora.blog.idnes.cz* [online]. [cit. 23.6.2021]. Dostupné z: <https://karelsykora.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=639775>.

ŠTÍCHA, František. Hierarchizace propozice. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masaryková Univerzita. [cit. 27.6.2021]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/HIERARCHIZACE%20PROPOZICE>

ŠTÍCHA, František. K problematice významu slovesných reflexivních forem fakultativních. *Naše řeč* [online]. 1975, **58**(3), s. 127-132. [cit. 23.6.2021]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5839>.

ŠTÍCHA, František. K užívání a významu dvojí formy trpného rodu v současné spisovné češtině. *Naše řeč* [online]. 1979, **62**(2), s. 57-71. [cit. 23.6.2021]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6109>.

TRÁVNÍČEK, František. Pasivum ve spisovné češtině. *Slovo a slovesnost* [online]. 1939, **5**(1), s. 13-14. [cit. 23.6.2021]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=276>.